

Põldpaost paakspuu ja kollase värvini

ENN ERNITS

Muinasajal kasutati kaljudele rituaalsete kujutiste tegemiseks ookri kõrval paakspuust saadavat kollast, oranži või punast värvainet. Kirjutis käsitleb peamiselt kollast värvust tähistavaid soome-ugri sõnu, mis võivad üht- või teistpidi olla seoses paakspuu ja põldpaoga. Läänemeresoome värvinimetusi on võrdlev-ajaloolise keeleteaduse vaatenurgast põhjalikumalt uurinud Mauno Koski (1983), Vilja Oja (2001, 2003, 2014) ja Ilona Kivinen (2007) ning kognitiivlingvistika positsioonidelt Urmas Sutrop (1995, 2000, 2002) ja tema õpilased.

Alustuseks Soome kaljumaalingutest

Käesoleva uurimuse sünniks andis tõuke Helsingi ülikooli doktorandi Uine Kailamäki (2022) kirjutis kaljumaalingute loomisel kasutatud värviainese analüüsi tulemuste kohta moodsate meetodite, sh elektronmikroskoopia ja spektromeetria abil.

Soomes leidub 130–140 muinasajast pärinevat kaljumaalingute ja värvilaikude leiukohta. Enamik neist on avastatud Kagu-Soomest Saimaa ja Päijänne vesikonna vertikaalsetelt kaljudelt. Põhiliselt pärinevad nad neoliitikumist ehk nooremast kiviajast (5200–1900/1700 eKr), ent kõige hilisemad leiukohad dateeritakse varasesse metalliaega (1000 eKr). Muiste on maalitud inim-, looma-, paadi- ja teisi kujutisi, samuti geomeetrilisi kujundeid, mida uurijad seostavad muistsete uskumustega. (Halinen 2016: 55, 92, 96) Seepärast on oluline teada saada maalinguteks kasutatud värvaineid ja nende päritolu.

Seni oldi arvamusel, et kõik Soome kaljukujutised on maalitud ookriga (< kr *ōchros* 'kollakas'), mis on kollakas või punakas, raud(hüdr)oksiidist ja savist koosnev värvimuld (VL: 746). Seda kasutati koopamaalingute tegemisel ja surnukehade ülepuitamiseks juba vanemal kiviajal (AS: 184). Glasgow' ülikooli teadlane Carole Biggam (2014: 22) ongi rõhutanud, et muinastaiduritel, kes tegelesid värvainete otsingu, pigmendi valmistamise ja maalimisega, pidi leiduma sõnavara pigmentide ja võib-olla ka protseduuride jaoks. Muidugi võis see sõnavara aastatuhandete jooksul vähemal või suuremal määral hääbuda.

Kailamäki võttis uurimiseks materjali kahest leiupaigast: Saimaa järvestu Puumala Syrjäsalmist ja sellest põhja pool asuvast Suomussalmi Värrikalliost ('värvikalju') (objektide kohta vt lähemalt Parkkinen, Wetterstrand 2012: 44–46, 124–125).

Esimese leiukoha proovis tehti ootuspäraselt kindlaks rauda, mis näitab selgesti ookri kasutamist. Ent teises leiukohas saadi rabavaid tulemusi: nimelt leiti värvi-kihist leelismetalle kaaliumi ja rubiidiumi, mis osalevad erkpunaste toonide moodustamisel. Tehti ka värvikatseid. Kailamäki tuli järeldusele, et Värkallio maalingute tegemisel kasutati harilikust paakspuust valmistatud ja tuha abil intensiivistatud värvainet. Vesilahuses töötlemisel eraldub paakspuust kollane värvipigment, leelisega aga punaseid toone. Teatavasti on töötlemata paakspuu lülipuit oranž, kollakas-punane või oranžpunane, maltspuit aga helekollakas või hallikaskollane (Laas 2019: 415; Saarmann, Veibri 2006: 320, 339).

Hilisemast ajast on teateid, et sarnast tehnoloogiat on viljelnud näiteks eestlased ja soomlased, kasutades seda villase lõnga värvimiseks, kusjuures lehtedest saadi kirkast kollakasrohelist ja koortest kas sügavat kullakarva või eredat telliskivipunast värvi sõltuvalt valmistamisviisist (Kailamäki 2022: 7; KLO: 128–129; Viires 1975: 130). Kunagise kasutamise tõttu värvimisel on rootslased kutsunud paakspuud sõnaga *gulbark*, mis tähendab 'kollast koort' (Wikipedia: Brakved).

Kes on Soome kaljumaalingute loojad? Traditsiooniliselt on nendeks peetud soomeugrilasi. Ent uuematel andmetel lahknes varajane läänemeresoome algkeel lääneuurali ehk soome–saami–mordva ühiskeelest tunduvalt hiljem, nimelt 2500 aastat enne praegust aega, niisiis 500. aasta paiku eKr (EKA: 23, 25). Seepärast näikse enamik Soome kaljumaalinguid (nagu ka Äänisjärve ja Valgemere kaljuraiendid Karjalas) olevat teinud läänemeresoomlastele eelnenud rahvad. Pärast jääaega saabusid esimesed inimesed Soome alale ligikaudu 10 000 aastat tagasi. Tuldi nii lõunast ja kagust kui ka Lääne-Euroopa aladelt piki Norra rannikut. 7000 aasta eest töid ida poolt uue kultuuri ja tõenäoliselt ka keele(d) endaga kaasa kammkeraamikat valmistavad hõimud. Enne läänemeresoomlasi elanud rahvastiku, nn paleo- ehk/või protoeurooplaste keelepruugist on vähe andmeid. Sellest suudavad mõnel määral kõnelda vaid fonotaktilised ebauuralipärasused ja väljaspool läänemeresoome keeli puuduvad ebaselge algupäraga substraatsõnad, sh kohanimed. Praeguseks on kindel, et tegu polnud ei soomeugrilaste ega indoeurooplastega, vaid mingite hõimudega, kelle keeled on ammu hääbunud (Häkkinen 2012: 38, 2014: 1–4; probleemi kohta vt ka Kendla, Viikberg 2016; Ernits 2017: 89). Soome alal tegeldi peaaegu rauaajani peamiselt küttemise ja kalastamisega (Halinen 2016: 24). Sellele osutavad ka kaljumaalingud, mis ei kajasta kammkeraamika perioodil arenema hakanud põllumajandust.

Kailamäki (2022) kirjutisest selgub, et kaljumaalingute värvi allikana oli paakspuu kasutusel kauges minevikus. See ärgitab küsima, kas läänemeresoome paakspuunimetused on kuidagi seotud arengulooliselt sarnasena tunduvate põld- ja lubipao ning mõningate värvitoonide nimetusega.

Eesti paakspuu, soome paatsama jt

Harilik paakspuu (*Frangula alnus* ehk *Rhamnus frangula*; sm *corpipaatsama*) on kõrge põõsas või hargneva võraga kuni kaheksa meetri kõrgune puu algselt roheliste, seejärel punaste, küpsenult mustjate marjadega. Seepärast on paakspuud, nagu teisi sarnaseid põõsa ja puu vahepealseid vorme, nimetatud põõsaspuuks (Laas 1987: 534; Viires 1975: 129–130). Paakspuuga sarnaneb türnpuu (*Rhamnus catarthica*; sm *orapaatsama*), mistõttu tavainimesed ei suudagi neid alati eristada (ALFE III: 459).

Tähelepanu äratas Kailamäki (2022: 7) väide, et sm *paatsama* 'paakspuu' etümo- loogia on ebaselge ning et Soomes leiduvaid *paats*-algulisi kohanimesid saab pidada saamipärasteks. Seetõttu tundub, et autor pidas apriooriselt silmas ka puunimetuse võimalikku saami algupära. Päris nii need asjalood siiski pole. Usutavasti toetus autor kõige uuemale soome keele sõnaraamatule, milles on tõesti nenditud, et *paat-sama* sõnatüve algupära on teadmata (Häkkinen 2005: 851). Ent tõenäoliselt Soome saamipärased toponüümid ei seondu paakspuuga, sest saami genuiinsele **paats*-tüvele omistatakse muid tähendusi (vt Lehtiranta 1989: 96 **pāc*- all).

Ühisele algkujule tagasi viidav paakspuud tähistava sõna tüvi leidub kõigis läänemeresoome keeltes (vt ALFE III: 449–461) väidetavalt peale vadja keele, ent seegi seisukoht on vaieldav (vt allpool). Puunimetuse algkujuna on esitatud **payats*- (EEW VI: 1862), **payatsma* (SSA II: 284) ja **pakats*- (ALFE III: 459). Siinjuures on *-ma* kahtlemata sufiks, mis esineb teisteski läänemeresoome põhjarühma keelte marjataimede nimetustes, nagu sm *vaarama* 'vaarikas' ja *muurama* 'murakas' ning vps *murm* (: *murman*) 'murakas' (Koponen 1991: 133–134, 152–153). Julius Mägiste nentis soome-ugri puunimetustele iseloomulikku variatiivsust ja eristas läänemeresoome algvormis sufiksit *-ts-*, mis olevat asendanud algset *ks*-noomeniliidet (EEW VI: 1862). Ta lähtus ilmselt eesti tüvekujust *paaks*-. Selleks oletuseks pole aga vajadust, sest asendumine võis toimuda hääbuva *k* jäänusena.

Sven-Erik Soosaare (2021: 304) arvates on *paaks*- substraatsõna, millele viitavat tüvehäälikute avar varieerumine ja afrikaat. Eeldades, et läänemeresoome algkeeles eksisteerisid kahesilbilised tüved, usaldaksin Mägiste seisukohta, mille kohaselt on nimetuses tegu siiski algse sufiksiga. Selleks oleks noomenitest substantiive tuletav primaarne *-tsa*, mille algseks funktsiooniks peetakse deminutiivsuse väljendamist, nt *karitsa* 'lambatall' (< *kari* ~ *karu* 'lambatall'), *vaskitsa* 'vaskuss' (vrd *vaski*) (Hakulinen 1968: 118). Tänapäeva läänemeresoome paakspuunimetustes tüvi varieerub, kuid mitte eriti olulisel määral, rohkem omapära on sufiksrite liitumisega. See ei välista võimalust, et sõnatüvi oleks substraatne, kuid kindlakstegemiseks pole eriti väljavaateid, sest ta on väga laia levikuga (vt allpool).

Mida tähendab sufiksist lahutatud tüvi *paya*⁻¹, vrd ka ee *paatsa* ~ *paatsi*, sh *vohopaats* 'paakspuu' jt (ALFE III: 450, 457; VMS II: 696)? Selle ühendas anonüümse

¹ Siinkohal jääb autor traditsioonilisele seisukohale, et hääliku **k* ja selle kao vahelisel perioodil eksisteeris mingi vahepealne häälik, mida edaspidigi võiks tähistada *γ*-kujul (vrd Junttila, Kallio 2021: 1112). Selline häälik on tuvastatud peale läänesoome mälestiste ka eesti keele varastes kirjapanekutes (vt Kask 1972: 29–30).

veebiblogi autor soome mitmetähenduslike verbidega *pakahtua*, mille tähendusfääri kirjeldavad SSA järgi 'lõhkema, murduma; kõvastuma; valutama [vrd ee *pakitama*]; lämbuma' ja vanema etümoloogilise sõnaraamatu põhjal 'lõhkema; puhkema, murduma; lämbuma, *pakkuu* 'lõhkema; eralduma' ning Laadoga-äärse Salmi karjala *pakuin nenällein* 'kukkusin nina peale' (Fytonyymit 2017: *sub* paatsama).

Blogi autor lähtus eeldusest, et paakspuu ei talu painutamist, vaid katkeb raksatades. Seepärast peab ta **paka-* algtäheenduseks 'murduma'. Idee olevat ta saanud indoeuroopa keeltest, nimelt eelkõige ladina nimetusest *frangula*, mis tuleb verbi *frango* : *fregi* : *fractum* 'murdma' olevikutüvest; seetõttu substantiiv tähendaks '(kergesti) murduv, habras ese'. Ladina keeles esineb tähenduses 'habras' sama verbi tuletis *fragilis*, mis ühtlasi tähendab midagi pragisevat, krigisevat, nagisevat (LRS: 438). Seega on sõna onomatopoeetiline taust ilmne.

Slaavi keelte näiteks tõi blogi autor vn *крушина* 'paakspuu', mis seostuvat adjektiiviga *kruch-* 'habras'. Ilmselt on silmas peetud poola lekseemi *kruchy* 'habras' ja valgevene *крыхы* 'rabe, kergesti purunev', ent omadussõnad on tuletatud substantiivist *kruch* 'laast, kild, tükike' (vrd vn *крух*), millest on moodustatud ka verb *крушить* 'purustama, hävitama' (ESR II₈: 420; Vasmer 2: 387). Tegu on algslaavi perioodi ulatuva lekseemiga, millel on vasteid serbia, tšehhi jt keeltes, kusjuures algse kuju **krušina* tähenduseks olevat olnud 'tükike' (ESS XIII: 48–49).

Ladina *frangula* on esimest korda kirja pandud 1623. aastal. Varem on kasutatud kreeka laensõna *rhamnus* ~ *rhamnos*, mis, tõsi küll, on tähistanud erisuguseid puid, kõige sagedamini paakspuu lähedast sugulast türnpuud (Genaust 1996: 255; LES: 968). Nõnda hiline esmakasutus võib vihjata ladina lekseemi tehislikkusele ja sõnalooja emakeele mõjule. Slaavi sõna puhul on peetud võimalikuks selle kalkeerimist ladina lekseemist (ESS XIII: 49). Sellele vaidles vastu Anželika Šteingolde (2002: 208–209, 216), kelle arvates on asjaomased balti (vrd lt *krūklis* 'paakspuu') ja slaavi keelte puunimetused, mis polevat küll omavahel otseses suguluses, ürgset onomatopoeetilist algupära.

Rootsi keeles kannab paakspuu nimetust *brakved*. See on tuletatud sõnast *brak*, mis tähistab purunemise heli ja sellega seostub sks *brechen* '(katki) murdma'. Järeldatakse, et tegu on taimega, mis murdub praksudes või praksub tules põlemisel (Wessén 1975: 51; Hellquist 1922: 59). Juba eespool tekkis kõhkclusi, sest missugune puu ei purune ega põle praksudes. Ent teisel on seletatud, et paakspuud kasutati omal ajal püssirohu valmistamisel, sest ta annab vähe tuhka, nimetus seostuvat hoopis kahuritorude purunemisega tõhusama lõhkeaine tagajärjel (Wikipedia: Brakved; vt ka Laas 2019: 415).

Siinkohal on mõttekas tsiteerida etnoloog Ants Viirest (1975: 130), kes kirjutas rahvaküsitlusmaterjali põhjal: „Samuti lõhestati paakspuust sitkeid vikativitsu, millega vikat kinnitati löe külge. Paakspuu andis ka häid tugevaid rehapulki.” Seevastu uuem dendroloogia käsiraamat mainib, et paakspuu on pehme ja habras (Laas 2019: 415). Ravimtaimede raamatus nenditakse, et „painutamisel murdub puit kergesti pikkade kildudena” (Tammeorg jt 1975: 146–147). Puidutehnoloogid on sedastanud, et paakspuu on hästi lõhestatav (Saarmann, Veibri 2006: 320). Need andmed ei sobi omavahel kokku. Võimalik, et informant ajas puuliigid segamini.

Sõltumata sellest, kuidas suhtuda nostraatilisse keelesugulusse, on teada, et mitmes keelkonnas esineb identne onomatopoeetiline tüvi, vrd altai **pak(ɮ)*- 'lõhkema; kortsu minema', uurali **pakkɮ*- 'lõhkema' ja draviidi **pakk*- ~ **pakɮ*- 'murduma; lõhkema'; seda tüve on deskriptiivseks pidanud ka nimetatud hüpoteesi autor, vene keeleteadlane Vladislav Illitš-Svitõtš (1967: 347). Mõnel puhul on osutatud, et onomatopöa võib pärineda eri aegadest, ka kaugest minevikust (näiteks vt Bogár 2011: 35). Soome-ugri algkeeles oli tüvi **pakka*- tähenduses 'mõranema, lõhenema, lõhkema; puhkema; lõtvuma' olemas; selle jätkuks on kirjasõnas nimetatud ee *pakata*-, sm *pakku*-, *pakahtu*-, handi *payən*-, ung *fakad*- (UEW I: 349; OFJ 1974: 420; vt lähemalt allpool).² Eks onomatopoeetiline **pakka*- võis kajastada mitmesuguseid purunemisega kaasnevaid helisid. Sünkreetilisse tervikusse võis peale lõhenevuse ja helide aja jooksul sügeneda värvus. See võis motiveerida omakorda värvainena kasutatava paakspuu nimetuse teket. Vaikides ei saa mööda minna objekti materjalist: kas tegu on puidu või kiviga (vt lähemalt allpool)?

Paakspuunimetuse päritolu seletamisel saaks sellest tüvest lähtuda juhul, kui see oleks läänemeresoome keeltes astmevaheldusele **pakka* : **paka* allunud juba üsna varakult. Seejärel tulnuks oletada, et ajapikku oli **pakka* ja **paka* vaheline seos ununenud, mistõttu uue astmevaheldusliku seose tekkimisel oleks *k* hääbunud (**paka* > *paa*-). Seda seisukohta oleks liiga keerukas põhjendada. Pigem võiks kõne alla tulla võimalus, et kunagi eksisteeris käsitletava onomatopoeetilise geminaatkonsonanti sisaldava tüve kõrval paralleelselt **paka*-. Seda hüpoteesi aitavad mõnevõrra põhjendada Petar Kehayov ja Rogier Blokland (2007), kelle kohaselt võib deskriptiivsõnades deminutiivsuse väljendamise eesmärgil ilmuda geminaatkonsonant. Enamik selle näidetest on küll kas lastekeelsed või suhteliselt hilised, ent leidub ka siinses kontekstis üksikuid huvipakkuvaid, vrd *käkk* : *käki* ~ *käku* 'tomp, känk; odrajahust kakk' ja *kägar* : *kägara* 'väljaheitetükk; väike heinasaad', *nakk* : *naki* 'pulgake, kingatikk; varn; väljaulatuv nurk' ja *naga* : *naga* 'pikk, terava otsaga varras, mida liigutades saab lasta õlle- või kaljanõust välja jooki läbi põhjauagu', *pukk* : *puki* 'terav rinnanurk hanel või pardil' ja *pugu* : *pugu* 'linnu söögitoru laiend terasööda seedimiseks; linnu kõhualune; kõht' (Kehayov, Blokland 2007: 91–93, 102). Seepärast pole võimatu, et deskriptiivtüvede puhul tekkis sarnaseid opositsioonipaare juba kauges minevikus.

Eesti ja soome paakspuunimetuses on sufiks *-ts*- liitunud nõrgaastmelise tüvega, mille teine silp on *t*-osise tõttu kinnine (eeldusel, et tegu oli häälikujärgendiga, mitte foneemiga *c*). Seepärast on *k*-st tekkinud palataalspirant *ɣ*, mis on eesti ja soome keeles pärastpoole vokaalistunud, vrd ee *jalg* : *jala* (< **jalyan*), *mägi* : *mäe* (< **mäyen*), (murdeline) *vaga* : *vaa*; sm *vika* : *vian* 'viga' : *vea*' (Kask 1972: 19, 34, 37; Hakulinen 1968: 52; vt ka Koponen 1991: 153).

Lauri Posti (1942: 151) tuletas lv *pagāstpū* ~ *pagāstmōrapū* 'Rhamnus frangula' sõnas sisalduva *g* alghäälikust **ɣ*, kõrvutades sõnadega *kōgaz* (< **kauyas*) 'kaugele', *māgūd* (< **māyet*) 'mäed' jt. Uuriija lisis, et liivi nimetuse algusosa on tekkinud

² Obiugri keelerühmas on levinud **pakka*-tüve eesvokaalne variant (UEW I: 349), samuti näiteks inarisaami keeles kujul *paikkađ* 'praksatama (puu kohta tules); lendama (tulesädemete kohta)', mille esisilbil lähteks on **e* või **ä* (ILW II: 349; Korhonen 1981: 84–85, 89, 97). Viimane tähendus on tõenäoliselt sekundaarne.

rahvaetümoloogiliselt läti keelest laenatud sõna *pagāsts* 'vald' mõjul. Näikse, et Posti pidas vaikimisi silmas osist *-ts-* ja metateesi **ts > st*.

Martti Rapola (1966: 59) tõdes, et sm *paatsain ~ paatsama* ja ee *paatspuu* puhul on *k*-klusiili kadu normaalne nähtus, kuid probleemsed on hääliku *j* esinemine soome murdekujudes *pajahtin* jt ning livvi *pakatsin* lähtumine geminaatklusiilist. Seetõttu tõstatas uurija küsimuse, ega mainitud keelte puunimetused ole laenatud vepsa keelest.

Nimetatud vahehääliku esinemises siinkirjutaja probleemi ei näe, sest nagu nentis Rapola, on ühesuguste vokaalide vahelise *k* muutumine *j*-ks küll väga harv nähtus, kuid siiski kohatav. Vepsa laenule vihjates pole ta mehhanismi lähemalt seletanud. Teadupoolest tuleneb sõnas *pagač* 'paakspuu' leiduv *g* otse varasemast **k*-häälikust, sest vepsa keeles pole kujunenud läänemeresoome keeltele iseloomulikku astmevaheldust, vrd vps *mägi* : *mäged* ja ee *mägi* : *mäed* (Tunkelo 1946: 55). See tähendab, et vepsa lekseemi moodustamine algkujust **paka-* sarnaneb eesti, liivi ja soome keelega.

Seevastu pole sõnasisesel klusiilil kao puudumise tõttu idasooime *pakatsin*, li *pakačču*, viena *pakačim* ja lü *pakačim* ülejäänud läänemeresoome, sh vepsa lekseemiga otseselt võrreldavad. Nii võikski lüüdi ja karjala keeltes oletada nõrka geminaatklusiili **k*, mis on tekkinud vahelduse **kk* : **k* tulemusel, vrd sm *lakki* : *lakin* 'müts : mütsi' (Hakulinen 1968: 52). Teisalt oleks see tekkeviis erandlik, kuid muidugi mitte võimatu. Mõlema karjala keele murrakutes esineb paralleelselt omapärane *pagačim*. Livvi keeles leiduvad *g*-lised *sagarvu* 'saarmas', *jagardus* 'juuste noaga lahku ajamine täide otsimisel' jt, mida Heikki Ojansuu (1918: 18, 19) on pidanud lüüdi või vepsa laenudeks. Ehk võiks sama lugu olla paakspuunimetusega. Klusiili *g* sisaldavad vormid võivad olla laenatud kas vepsa või varasest lüüdi keelest, mil *g* oli erandlikult veel *k*-ks muutumata, sest ootuspärane oleks olnud samuti **paga-*tüvi nagu vepsa keeles, vrd *mägi* : *mäged* (LMS: 253). Edasi võiks oletada analoogiamuutust teiste *pak-*alguliste sõnade mõjul, nt *pakaihe* 'pakane', *pakotada* 'pakitada' jt (LMS: 295–296).³

Läänemeresoome murdekaardilt on näha, et paakspuunimetuste algusosa on Ida-Soomes ja Karjalas (*paga-* ~) *paka-*, sellest lääne pool aga laia, lõunast Kesk-Soomeni ulatuva vööndina ja tõenäoliselt endast vahevormi kujutav *paja-* ning Eestis (mitte täies ulatuses) ja Edela-Soomes *pa-*; nt Põhja-Soomest on *paja-* teada vaid ühest murrakust (vt ALFE III: 449, 456).

Esitatust ilmneb, et paakspuu nimetuse saab seostada puidu suurepärase lõhenevusega ja sellega kaasneva heliga.⁴ Mainimist väärrib sama tähendusega, kuid kitsa levikuga vps *plakač* (ALFE III: 460). Selle üsna hilisel ajal tekkinud lekseemi saab kõrvutada vepsa onomatopoeetiliste verbidega *plakahtada* 'plartsatada, laksutada, pröksutada; praksudes välja lennata jms' ja *plakutada* 'pragiseda, praksuda, paukuda, pröksuda, nagiseda', nt *hil plakaht päčišpäi lavale* 'süsi lendas ahjust praginal põran-

³ Klusiilide vaheldus *g ~ k* esineb ka näiteks eesti keele onomatopoeetilist algupära verbis *kägistama ~ käkistama ~ käkistämä* (EMS IV: 405).

⁴ Öeldu kehtib ka eespool käsitletud lad *frangere* kohta; selle üheks tähendusnüansiks on märgitud 'lõhki lõõma, lõhestama' (LRS: 439).

dale', *kužne haug plakutab* 'kuusehalg pragiseb (ahjus)' (SVJ: 423). Kahtlemata on uue lekseemi moodustamisel eeskujuks olnud vps *pagač*.

Vadja bragattsi

Vadja paakspuud tähistava *bragattsi* ~ *brägattši* ~ *brägättsi* ~ *brägättši* (variandid VKS: 169 järgi) seost teiste läänemeresoome lekseemidega on peetud selgusetuks (Soosaar 2021: 304). Siinkohal sobiks mainida Lõuna-Soome murdesõna *prätäkki* 'paakspuu' (ka *paskapratäkki*, *prätäkkipaju*, *prätäkktuomi*), mida eespool nimetatud blogi autor pidas kas puuksa murdumise või põleva puu praksumise hääle jälgendajaks ja kõrvutas onomatopoeetilisel tasemel rootsi sõnaga *brakved* 'paakspuu' (Fytonyymit 2017: *sub* paatsama). Soome sõnapere päritolu lähem uurimine jäägu praegu kõrvale. Seevastu hakkab vadja lekseemi puhul silma, et aligusosa *brag-* ~ *bräg-* sarnaneb tõepoolest rootsi sõna aligusosaga *brak-*, kuid järelosa *-Attsi* ~ *-Attši* läänemeresoome liitega. Niisiis võiks algkuju rekonstrueerida kujul **brAg-Attsi*. See võiks näidata, et ka vadja keeles on esialgu võinud eksisteerida **pakattsi*, mis pärastpoole, nimelt ajal, mil Ingerimaa oli Rootsi valduses (st XVII sajandil või järgnenud aastasaja alguses), on langenud rootsi keele mõju alla. Sel puhul ilmneks vadja keelele iseloomulik areng **k > *γ > g*, nt *tšako* : *tšagoo* 'kägu : käo' (Ariste 1948: 17), mille tõttu klusiil sai püsima jääda. Teisalt tuleb kõne alla onomatopoeetilise *prakisa* ~ *präkisä* ~ *präkkiä* 'pragiseda, praksuda; ragiseda' mõju (vt VKS: 959, 967). Kolmandaks, pole võimatu, et vadja paakspuu algse nimetuse muutumist või uue teket on mõjutanud nii üks kui ka teine.

Eesti pagu

Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus on kirjas sõnad *pagu* 'Spath', *lubjapagu* 'Kalkspat' ja *põldpagu* 'Feldspat' (Wiedemann 1973: 748). Mujalt seda leitud pole, isegi mitte eesti regilaulude andmebaasist (ERLA). XIX sajandil on sobiva kujuga perekonnanimed ainult Vil *Baggu* ja Kan *Paggo*, kuid üldsõnal on mitu tähendust. Viljandi kihelkonna samas mõisas on teisele talupojale antud nimeks *Kiwwi*, kuid sellegi tõestusjõud on väike (näidete allikas: Onomastika).

Mis on *põldpagu*? Eesti mineraalide ja kivimite raamatust seda ei leia. On küll nimetatud raskepagu ehk barüüti (Viiding 1984: 114). Nõnda on kirjas ka vene-eesti geoloogiasõnastikus (VEG: 16). Viimane sõna ei puutu praegu asjasse. Mõistet *põldpagu* kasutatakse ohtrasti veebis seoses ehetega, kusjuures sageli võrdsustatakse seda nimetust päevakivi omaga, mis pole aga täpne. Eesti entsüklopeediast võib lugeda, et mitmuslik *põldpaod* on päevakivide vananenud nimetus (EE VII: 589). Viimased moodustavad omavahel üsna sarnaseid mineraale, mille küljed on täisnurkse kahe-suunalise lõhenevuse tõttu siledad ja läikivad. Mineraalid kuuluvad mitmesuguste kivimite (graniit jt) koostisse, andes neile punase, roosa, roheka või helehalli tooni; teisel on täpsustatud, et kaaliumi sisaldavad päevakivid (ortoklass jt) on sageli liha-

ja pruunikaspunased (Viiding 1984: 161; Seim 1974: 77–78, 365). Ühelt poolt oli muinasaja inimesele tarberiistade valmistamisel oluline kivimite hea lõhenevus, teisalt võis äratada tähelepanu nende ere värvus või omapära. Sellest annab tunnistust isepärase kujuga kvartsikristallide leidmine kiviaegse Tamula asula kultuurikihist ja Kagu-Soome Vaateranta matusepaigast; nende kasutamise kohta on avaldatud mitmesuguseid arvamusi, sh usundiga seonduvaid (Jonuks 2022: 119–120).

Peale sõna *põldpagu* on tuntud veel *lubjapagu* kaltsiidi tähenduses (EKM I: 1298). Ka see mineraal on ülihea lõhenevusega. Kaltsiit on läbipaistev ja värvitu, kuid lisandid võivad anda talle mitmesuguseid heledapoolseid toone, nagu roosakas ja kollakas, kusjuures läbipaistvaid kaltsiidikristalle nimetatakse islandi paoks (Viiding 1984: 134–135).

Just hea lõhenevuse tõttu võis käsitletavate mineraalide nimetus sarnaselt paakpuuga tuleneda algkujust **paka*. Seetõttu, et teine silp oli algselt lahtine, sõnasisene klusiil säilis (vt nt Kask 1972: 28). Sõna *pagu* ongi etümoloogidel ühendusse viidud pragu või lõhet tähistavate sõnadega, vrd ee *pagu* 'pragu, lõhe' (murdes ka *pakatus*), lv *pağ* 'pragu', sm *pako* 'pragu, lõhe, rebend, mõra' ja võib-olla krj *pako* liitsõnas *silmäpako* 'võrgu viga, rebend'. Teisalt on mineraalinimetust peetud onomatopoeetilise *pagisema* 'nagisema' tuletiseks mineraalide pragnemisel tekkiva pragina järgi (EES: 344–345). Üks ei välista teist, vaid seletused sootuks täiendavad teineteist, sest miski ei takista oletamast, et purunemise või lõhenemise mõiste ongi sünenenud kaasneva heli baasil. Sünkreetilisse buketti võis kuuluda lisaks värvus.

Eesti keeles on *pagu* : *pao* ~ *pau* 'pragu' või üliharva sellest tuletatud Muh *paguline* 'praguline' ja Khk *pagunema* 'pragnema' registreeritud kokku 32 murrakust, sh kõige rohkem Läänemere saartel ja Lääne-Eestis, väikse rühmana Kesk-Eestis (KJn Pil Plt) ning üksikjuhtudena Ida- (Kod Trm) ja Lõuna-Eestis (Hls) (VMS II: 159–160). Seevastu teise tuletusliite ja tähendusega *pagisema* ~ *pagisama* 'nagisema, naksuma' on tuntud peamiselt Mulgimaal (Hel Hls Trv) ja sellest veidi põhja pool, Põltsamaa kandis. Asjaomase tüve leviku kohta pole andmeid Põhja-Eestist, ent sugulaskeelte näited (vdj *pakisa* 'pragiseda, praksuda', sm *pakista* 'vestelda; lobiseda') veenavad, et tegu on samuti läänemeresoome ühissõnaga; seega on *pagu* ja *pagisema* pärit ühisest algpesast (vt EES: 344). Vadja lekseem osutab, et **pak-* võib väljendada ka tugevamat heli kui nagin.

Sugulaskeelte järgi otsustades sisaldas *pagu* algselt *o*-sufiksist (*-u* < **-o*). Sel juhul võib tegu olla vähendusliitega (*pagu* < **paka* + **oi*), kuid mitte ainuüksi, sest liide võis tähistada ka teo tulemust jms (vt Hakulinen 1968: 143–144, 176–177). Kui jääda esimese oletuse juurde, siis võib väga ettevaatlikult tuletada, et **pakka* võis omandada mingi hästi lõhestuva (värvilise) kivimi, kivi või isegi (kaljumaalingutega?) pragulise kaljupanga mõiste; mõttekäigule aitavad kaasa üldine kontekst ja *pakk* 'puutük' (lähemalt järgmises alajaotuses). Usutavasti on tegu väga vana pärandiga, mis on nüüdseks peaaegu minevikku haihtunud, ent kiviajal võis see olla vägagi olulisi mõisteid.⁵

⁵ Ahvatlev oleks kõrvutuseks seada kaljut tähistav sõna saami keeltest ja murretest, sh Lule *paktē*, põhjasaami *bákti*, inari *páhti*, mille algkujuks on tuletatud küll *páktē* (Lehtiranta 1989: 98–99), seda muidugi juhul, kui oleks võimalik näidata, et kõnealuse substraatsõna osis *-te* ~ *-tē* on min-

Vepsa *paku-*, livvi ja lüüdi *pakku-* 'kollane'

Enamikus läänemeresoome keeltes (v.a livvi ja vepsa) seostub kollase värvi nimetus taimenimetusega *kold* (vt EES: 172). Kogu vepsa keele alalt on kollase värvuse tähenduses registreeritud *pak*-algulise omadussõna variante, mis erinevad üksteisest vaid teise silbi vokalismi poolest: *pakuine* ~ *pakuune* ~ *pakõine* ~ *pakõne* [õ on tegelikult kõrge], mis tähendab ka munakollast (LAV: 414–415). Vepsa järgsilbi diftong *ui* on algsem; lõunavepsas on toimunud muutus *ui* > *ü*, mujal on paiguti *ui* muutunud *õi*-ks või *õ*-ks (vt lähemalt LAV). Soome etümoloogiline sõnaraamat seostas nimetatud adjektiivi ja verbi *pakuštada* 'kollendamata' kagusoome murdesõnaga *pakkunen* 'mingi taimeliik, millega värvitakse kollaseks; *Bidens tripartitus*, millest varem saadi kollast värvi' (SSA II: 297). Hiljem on seda talletatud vaid Karjala kannase edelaosas kunagises Uusikirkko (tänapäeval Poljanõ) murrakus. Lekseemi on sõnaraamatus esimesena registreerinud Elias Lönnrot 1880. aastal (SRS II: 135). Tegu on niisketes kohtades kasvava kolmisruskmega, millest vanasti valmistati lahust villa ja lõnga värvimiseks (Koski 1983: 102). Ruset on tulikollase värvi saamiseks kasutatud ka Eestis (Vilbaste 1993: 196).⁶

Samasse sõnaperre kuulub li *pakuine* 'kollane' ja vps sõnaga identne lü *pakuine* 'kollane'; viimast peetakse tõenäoliseks laenuks vepsa keelest (SSD: 48; LAV: 415). Erinevalt vepsa keelest on livvis ja lüüdis tavalisemad siiski eostaimede nimetusest tuletatud lekseemid.

Asjaomase sõnatüve saab rekonstrueerida kujul **pakku-*. Geminaatklusili **kk* jätkajaks astmevahelduseta vepsa keeles on *k*, kuid soome, livvi ja lüüdi keeles *kk* (Tunkelo 1946: 145, 167), vrd li *akku* : *akan* (Ojansuu 1918: 5–9), lü *akk* : *akan* 'naine : naise' (Turunen 1946: 165, 175). Ilmselt seetõttu ongi lüüdi kollast tähistavat sõna õigusega peetud laenuks, sest ootuspärase *kk* asemel esineb selles *k*. Värvinimetuses on sufiks *-inen* liitunud erinevalt eespool pikemalt käsitletud sõnadest tüvevaastmelise tüvega.

Tänapäeval esindavad **pakkoi*-algkuju eespool nimetatud ee *pakk* jt. Paraku pole seda nimisõna teada vepsa ega karjala keeltest, küll on aga lõunavepsast tuntud samatüvelised verbid *pakuda* 'küljest ära tulema' ja *pakutada* 'minema ajama; maha raiuma; küljest ära tulema', millel on vasteid ka karjala murretes (Tunkelo 1946: 791, 805–807; SVJ: 396–397).

Pakk-sõna puhul on peale germaani laenu oletuse peetud võimalikuks, et tegu on sama tüvega nagu sõnas *pakatama*, kusjuures noomeni algtähtsuseks on arvatud

gi sufiks, vrd ka kildini Voronje murraku *paḥ'k'* 'mägi' ja *aḥ'k'* 'vanaeit' (Kert 1971: 147). Huvi pakuvad sarnase sõnakuju ja üsna lähedase tähendusega tunguusi-mandžu keelte lekseemid, nagu ultši *nākma* 'paljand, (jõekalda) järsak', nanai *nākma* 'paljandunud kõrge) järsak' jt (SST II: 32). Kõnealusesse rühma ei mahu teist algupära kr *πάγος* 'kaljurahn', mis on ühendatud algindoeuroopa tüvega *pāk-* ~ *pāg-* 'tugevaks tegema' (GEW II: 459; PED: 2281).

⁶ Eestis on kolmisruset kutsutud ka oja-, roja- või roojakollaks (Wiedemann 1973: 330). Rohttaime nimetust *ruse* : *ruskme* seostatakse värvinimetusega *ruske* 'punakaspruun, pruunikas-punane'. Sama või pruuni värvitooni tähistavad ka vadja, soome ja isuri ning osaliselt livvi vaste, ent lüüdi, vepsa ja suuremalt osalt ka livvi sõna märgib punast värvust. Seega suhteliselt hiline fütöonüüm on tuletatud värvinimetusest, mis ise on balti algupära (EES: 439).

'tük, lõhandik, (kuivusest) lõhenenud puu, vrd ka ee *pakatus* 'pragu' (EES: 349; SSA II: 293). Edaspidise arengu käigus on võinud liituda sellele kollase värvitooni mõiste, mis vepsa keeles on muutunud põhivärvuseks ja ühes soome murrakus kolmiskäändetüüpi nimetuseks.

Eesti *paat* ja *paatjas*

Kollast värvust tähistab ka ee *paat* : *paadi*, mis on registreeritud kogu eesti keele alal, kuid laiemalt idapoolses Eestis Kuusalust Setoni, ning sellest lääne pool vaid kaheksas kihelkonnas, kokku 38 murrakus (VMS II: 157; vt ka Oja 2003: 101–102, sh levikukaart). Murdesõnastiku andmeil tähendab *paat* just kahvatu- või hallikaskollast värvust. Sõna on kasutusel rohkem taimede (eriti valminud kõrsvilja) ja loomade kirjeldamisel, samuti on *Paat* tuntud härja- või pullinimena. Hobuse puhul on lekseemi talletatud isegi substantiivina (EMS VII: 55). Enamasti samades murrakutes on teada ka *paat*-sõna tuletisi. Need on *paadikas* 'punakas- või hallikaskollane' (esineb 15 murrakus), *paadikõnõ* 'paatjat värvi pullike', *paadin* 'paatjat värvi', *paatjas* 'kahvatu- või hallikaskollane; kahvatupruun' (16 murrakus), *paatjanõ* 'paatjas (hobuse kohta)'. Helme murrakus on sõna *paat* baasil arenenud verb *paatime* (*paat'ma*) 'valmima (vilja kohta)' (EMS VII: 36, 55; VMS II: 154, 157). Järva-Jaani kihelkonnas on XIX sajandi algupoolel pandud perekonnanimi *Paatjas* (Onomastika). Sealkandis pole vastavat apellatiivi registreeritud, küll aga kahes naaberkihelkonnas (JMd Koe), mistõttu lekseemi esinemine kõnealusel kohas oleks ülimalt tõenäoline.

Seega on eesti keeles tegu üsna laialt levinud produktiivse sõnaga. Ilukirjandusest on teada *paadikas* 'kollakas', *paat* 'kahvatukollane', *paathall* 'kollakashall', *paatjas* 'kahvatukollakas, hallikaskollane, luitunud pruunikas', *paatjaspruun* 'kahvatu kollakaspruun' ja *paatjaspunane* 'kahvatupunane, punakas' (vt EKSS IV: 5, 14). Juba 1660. aastal esines see Heinrich Gösekeni eesti keele käsiraamatus härja ja kübara värvuse kirjeldamisel. Seal on sõna *paht* saksa vasteks antud *fahl* ja eesti keeles 'kollakas(pruun)' (Kingisepp jt 2010: 544) Seega näitab kogu talletatu, sh üle 360-aastane kirjapanek, et eesti keeles pole tegu põhivärvuse nimetusega, vaid mingi domineerivalt kollaka värvusega, milles tajutakse kas hallikat, pruunikat või harvem punakat tooni. *Paat* kuulub nende üsna väheste värvisõnade hulka, mis pole moodustatud liite *-ne* abil. Liide *-jas* väljendab omaduse vähesust, osutades värvitooni tagasihoidlikule intensiivsusele (vt Kasik 2015: 362).

Oletatakse, et eesti keelest on sõna laenatud soome murretesse ja isuri keelde, vrd sm *paatti* 'võik (hobune)' ja is *paatti* 'tumekollane' (EES: 342). Viimase kohta on raske midagi kindlalt otsustada, kuna ta on talletatud vaid ühest kohast, nimelt Metsäkylästä Soikkola poolsaarel (IMS: 392). See jääb eesti keelela piirist suhteliselt kaugemale. Soome sõna on registreeritud Karjala kannaselt, st samuti kagumurdest nagu *pakkunen*, ja esimesena taas Lönnrot (SSA II: 284). Lisaks kuulub siia kannase idaosast pärinev *paatittava hevonen* (täpsemini *poatittava hepone*) 'valkjaskollane hobune' (IKM: 104). Sõna grammatiline vorm eeldab registreerimata verbi **paatittaa* 'kollendama', vrd nt sm *kellastua*, *kellertää* (< *kelt-*) samas tähenduses. Niisiis

pärinevad asjaomased lekseemid samast keelearealist. Siiski tundub sõnade algallikast suhteliselt kaugele laenamine vähetöenäoline.

Eesti sõna päritolu pole selge, sest läti keeles leidub *pāts* ~ *pātsis*, mida kasutatakse mitmesugust kollakat või pruunikat värvust hobuse kohta. Lekseemil pole vasteid teistes balti keeltes, mistõttu pole selge laenu suund: kas ülevõtmine on toimunud läti keelest eesti keelde või vastupidi (EEW VI: 1868; SSA II: 284). Eesti etümoloogia-sõnaraamat peab sõna *paatjas* siinkirjutajale teadmata põhjendusega eelkõige balti laenuks, kuid ei välista seejuures nooremat, st läti algupära (EES: 342), Lembit Vaba (1997: 146) aga kahtlevalt läti laenuks.

Esialgu Koski (1983) monograafia retsensioonis, hiljem ka mujal on Vaba (1987: 224, 1997: 147) õigusega väitnud, et käsitletavat värvinimetust ei saa tuletada sõnast *paas* : *pae*, nagu seda on varem püütud seletada. Vaba üritas läti lekseemile leida indoeuroopa algupära, võrreldes seda sanskriti värvinimetusega *pātalaḥ* 'kahvatu-punane' ja *patala-* 'kehale tehtud värvilaik' ning osseedi võimaliku edasiarendusega *fadyn* : *fast* ~ *fadun* : *fast* 'lööbega kattuma', *fadynag* ~ *fadengæ* 'lööve' (Abajev 1958: 415).⁷ Vaba oletust kommenteerimata on maininud ka Oja (2014: 103).

Santeri Junttila (2019: 56, 63) ei eita Vaba esitatud indoeuroopa etümoloogiat, kuid peab siiski usutavamaks laenamist läti keelest eesti keelde või siis vastupidist laenusuunda juhul, kui eesti sõna on alguse saanud saksa lekseemist *Spat* 'pagu'. Viimati mainitud seletuskatse sobib küll häälikuliselt, sest läänemeresoome keeltes üldiselt sõnaalgulisi konsonantühendeid ei esine (*p* < **sp*), kuid semantilises plaanis tundub areng olevat kahtlasevõitu: kas nii hilja kui eesti keele perioodil tekkis lähte-sõnas puuduv värvitähendus, mida laenati ka naabritele?

Näikse, et läti lekseem on olnud üsna kitsa levikuga, piirdudes Kuramaa (Jelgava, Kuldīga, Talsi, Tukums) ja Põhja-Liivimaaga (Cēsis). See võiks viidata pigem laenule liivi keelest, kuid sealt pole paraku sobivat vastet nenditud. Arvestades teiste sarnase tüvega kollast värvust tähistavate sõnadega, võiks oletada, et ee *paat* on genuiinne. Sarnaselt paakspuunimetusega esineb lekseemis *pagu* samuti **paka-* tüvi, kusjuures -*t* jätkab kunagist sufiksiti *-*tti*. Seega *paat* < **paya-tti* < **paka-tti*, vrd ka ee *vää*t, sm *väätti* 'vits' (EES: 622; Hakulinen 1968: 179–180).

Ungari *fakó*

Ungari keeles on sõna *fakó*, millele ungari-eesti sõnaraamat annab tähendused 'hallikas, kollakashall; tuhkur (hobuse kohta); tuhm, matt' (UES: 227). Seevastu ungari-vene sõnaraamatus on esitatud *fakadni* ~ *fakó* tähendusteks 'tuhm, tuhmunud; luitunud; võik' (vn *буланый, соловый*; VRS: 210). Selgituseks olgu märgitud, et *tuhkur* peaks tähistama tuhakarva ja *võik* kollakat värvi hobust, tulenedes sedapuhku sõna-

⁷ Indoeuroopa keelte teadlastel tasuks lähemalt uurida, kas indoiraani värvinimetused võiksid lähtuda samuti purunemisega seotud indoeuroopa sõnadest, vrd osseedi *fadyn* : *fast* ~ *fadun* : *fast* 'lõhkuma, lõhki lööma; katki saagima; lõhestama', *fædyn* : *fast* ~ *fædun* : *fast* 'purunema', vanaindia *pāṭayati* 'lõhkuma, lõhki lööma; lõhestama', beludži *patay* 'maha raiuma' ja armeenia *hatanem* 'lõikan ära' (vt Abajev 1958: 415–416, 430).

dest *tuhk* ja *või* (EES). Ungari keele etümoloogilises sõnaraamatus on toodud asjaomase sõna tähendused ka varasemates kirjapanekutes: värvustega seostuvad 1549. aastal talletatud 'kollakashallikas' ja 1703. aastal 'heledat karva hobune, [sks] Falbe' (MNT I: 831). Sks *falb* tähendusteks esitatakse 'kahljas, paatjas; paatjaskõrb, võik' ja substantiivil *Falbe* 'võik hobune' (SES: 274).

Vaatluselust lekseemi on seni peetud nimisõna *fa* 'puu' tuletiseks sufiksiga *-kó*, kusjuures esialgne tähendus olevat olnud 'puidust', seejärel on keeruka semantilise nihke tagajärjel tekkinud tähendus 'puidusarnase varjundiga' ja lõpuks 'kollakas' (MNT I: 831). Siinpuhulgi tunnukse, et on tekkinud semantiline seos puiduga. Ent kõnealust sõna morfoloogiliselt teisiti liigendades saab ungari sõnale anda uue seletuse, mis ühendaks *fakó* siinses uurimuses kollast värvust tähistavate lekseemidega. Uut viisi struktureerides saaks sõnas eristada tüve *fak-* ja liidet *ó*.

Tüvi *fak-* võib lähtuda algkujust **pakka*. Ungari on soome-ugri keeltest ainuke keel, mille varasel perioodil on toimunud muutus **p > f*. See osutab tõigale, et tegu on üsna eaka tüvega. Soome-ugri esimese silbi vokaalile **a* vastab ung *a* või *á* ja kaksikkonsonandi **kk* vasteks on *k* (Hajdú 1985: 268–269). Tõenäoliselt on see sama tüvi, mis esineb verbis *fakad*. Viimati mainitul on rikkalik tähendusspekter: 'purskuma, purskama; puhkema, avanema, pakatama; lähtuma, tulema' (UES: 227). Ungari verbi kõrvutatakse soome sõnaga *pakkuu* 'pragunema, lõhenema, rebenema; lõhkema' ning mansi lekseemidega *pákmánt* 'pragunema, lõhenema, rebenema', *pákəp-* 'voolama hakkama; murdma, lõhkuma; välja ilmuma (päikese ja kuu kohta)' ja *pákənta* 'rebenema; tõusma (päikese kohta); välja purskuma'. Tüve *fak(a)- ~ fek(e)-* peetakse iidseks häält jäljendavaks soome-ugri sõnaks, mille algkuju oli **pakka-* ~ **pekk-* (vrd *fekély* 'mädapaise; haavand'). Sõnapere semantika võib olla arenenud algsete tähenduste 'pauguga purunemine' või 'purskumine' baasil (MNT I: 830).⁸

Lähedaste tähendustega on ka handi murrakute *paynəkəta* 'lõhkema hakkama; tõusma hakkama (päikese kohta)', *payənta ~ pakənta ~ pákənta* 'lõhkema (õõnsate esemete kohta); tulistama; tõusma (päikese kohta)' ja *pəyta ~ payta* 'lõhkema (õõnsate esemete kohta)' (SVD: 336–337, 346, 348). Keeleteadlane Alo Raun (1982: 115) kõrvutas läänemeresoome verbe (ee *pakatama*, sm *pakahtaa*) nii handi kui ka ungari materjaliga.

Nüüd tuleb juttu ung *fakó* võimalikust sufiksist *ó*. Selle päritolu võib olla kahe-sugune. Esiteks, ungari keeles esineb kas deminutiivsust või tähendust 'varustatud millegagi' väljendav sufiks kujul *-ó ~ -ő*, nt *apó* 'isake' < *apa* 'isa'. Seda saab teiste häälikuvõimaluste seas tuletada ka **p*-st. Teisalt tuleb arvesse soome-ugri denomi-naalsufiks **-p*, mis esineb läänemeresoome keeltes kujul *-vA* ja saami keeles *b*-na. Liide moodustab obiugri keeltes eelkõige omadussõnu tähenduses 'millegagi varustatud', kuid selle sufiksi esinemine ungari, permi ja mordva keeltes pole kindel. Juba algungari perioodil tekkis muutus **p > *w* (**β*). Seega *fakó* toonane algkuju võiks olla **fakawa*. Vanaungari perioodi alguses IX–XI sajandi paiku eksisteerisid veel difton-

⁸ Onomatopoeetilisest päritolust on ka hilisemad, st pärast **p*-klusiili *f*-iks muutumise aega tekkinud *pukkad* 'lõhkema' ja *pukkan* 'paukuma, plaksuma, pauku tegema'. Nende tüvehäälikute kuju peegeldab helimuljeid, mis tekivad täispuhutud objekti purustamisel (MNT III: 306; tähendused UES: 641 järgi).

gid, kusjuures *aw* oli muutunud *au*-ks. XIV sajandi lõpuks või hiljem redutseerusid diftongid pikkadeks vokaalideks, sh *au*-st sai enamasti *ó* (OFJ 1974: 350; OFJ 1976: 354–355, 358, 379).

Taaskord paakspuust

Kui siinkirjutaja käsikiri oli juba Keele ja Kirjanduse toimetusse jõudnud, ilmus paakspuu teemal üllatuslikult Santeri Junntila kirjutis. Selle autor nentis, et *paakspuud* ei saa puhtvormiliselt pidada tuletiseks sõnast *pagu* 'pragu', sest see on ise derivaat, kuid ta võib olla paralleelne tuletis samast tüvest kui lõunaeeesti *pago* 'adra põikpuu; tüüri pide; palgiveopakk reel; pulk; klopp; plokk; liist', mille algseks tähenduseks saab pidada 'lõhkenud või lõhutud puutükk'. (Junntila 2023: 245)

Paakspuunimetuse päritolu selgitamisel lähtus Junntila ajakirjas Kieliposti publitseeritud Jorma Koivulehto (1989) kirjutisest,⁹ mille kohaselt algäänemeresoome **pakka* või **pakko* on germaani laensõnu. See on rekonstrueeritud kujul **spakō*, vrd norra *spak* 'hoob, (puust) kang', asks *spake* ja üks *Spake* 'tüüri käepide'; sama päritolu on sks *spachen* 'kuivuse tõttu lõhenema'. Nende baasil rekonstrueeris Junntila hilislaäänemeresoome **pakaccō*, mis on võinud anda nii **pakoi* 'pragu, lõhe' kui ka **pak-koi* 'pakk', muutudes ise *ma*-tegevusnime lisandusel paakspuunimetuseks (Junntila 2023: 245–247).

Esimesel pilgul ei kutsu Koivulehto ja Junntila seisukohad esile vastuväiteid. Eespool käsitletud *pago* saab tõenäoliselt võrrelda ka lekseemidega ee *pakk*: *paku* 'jämeda puutüve otsast saetud jupp', vdj *pakko* 'puu- või raiepakk; plokk ehk palgipakk; pakk-taru, mesipuu', sm *pakko* 'jalal pehkinud puu' ja is *pakko* 'puupakk' (< **pakkoi*), kusjuures semantilise plaani kõrval kajastub häälikurööpsus **pak-* ~ **pakk-*. Üldiselt on nimetatud autorid jõudnud siinkirjutaja uurimusega samalaadsete tulemusteni: paakspuunimetused *paatsain*, *paatsama* jt seonduvad lõhenevuse põhjal sama omadust väljendava sõnatüvega, millest on saanud alguse ka *pagu*: *pao* ja *pakk*: *paku*; mõlemal juhul aimub alussõna onomatopoeetiline alge. Ent põhiline erinevus on see, et ühel juhul on lähteks laensõna, teisel puhul genuiinne lekseem. Kronoloogiliselt oleks ühel juhul tegu alglaäänemeresoome, teisel aga ulatuslikuma levikuga, nimelt algsoome-ugri keeleperioodist pärineva sõnaga, mille areng on viinud peale äsja mainitute ka mitme teise mõistenä. Lisaks on omasõnaliselt seletuses arvesse võetud värvitähendust. Junntila uurimus ärgitab siinkirjutajat oma tulemusi detailsemaks muutma ja indoeuroopa andmete põhjal nägema avaramat üldpilti.

Ei saa jätta märkimata, et paakspuunimetuste hulgas leidub selliseid, mille puhul on keerukas oletada kunagist *ma*-liidet (nt *paats*, *vohopaats*); see seab kahtluse alla deverbaalse tuletustee vähemalt osal juhtudel. Läänemeresoome paakspuunimetuse variante on üliohttrasti (vt ALFE). Eesti teisendite hulgas saab peale liiteta juhtude eristada sufiksit *-k*, *-ma*, *-na* ja *-s* sisaldavaid lekseeme, mis osutavad nimetuse sekundaarsele kujunemisele murrakuti; neist *ma*-liitega sõnu leidub vaid vähestes Põhja-

⁹ Paraku polnud artikkel siinkirjutajale kättesaadav.

Eesti murrakutes (lähemalt teisel). Siinkohal tasub ehk nimetada Hel *paats* 'malk' ja Krl *paadskakal* 'kuhjamalk', mida Vaba (1997: 147) on, tõsi küll, küsimärgiliselt oletanud läti laensõnadeks. Pigem kuuluvad nad **paka*- derivaatide hulka.

Junttila artikkel ajendas siinkirjutajat endalt küsima, kas vaatamata algindoeuroopa vaste puudumisele Illitš-Svitõtši nostraatiliste kõrvutuste ahelas ei võinud see siiski esineda indoeuroopa sfääris kujul **spakō*. Tänapäeva sks *spack* tähendab 'kuiv, kuivanud' ja seda sõna kasutatakse peamiselt puidust rääkides. Tõenäoliselt naksumise ja põlemise heli jälgendav adjektiiv lähtub alamsaksa keelest, vrd kask *spaken* 'kuivanud oksad', vanaülemsaksa *spahha* 'hagu; peen halg' (EWD: 859). Ka onomatopoeetilise alge oletamine lähendab mõlemat uurimust.

Indoeuroopa keeltes, eriti germaani rühmas, on tuntud nn mobiilne *s*-häälik (*s mobile*), mis liitub ühel juhul tüve alguskonsonandiga, teisel mitte. Kas poleks kõrvutamiseks võimalik leida *s*-ita sõnakujusid, mis pärineksid indoeuroopa algkeelest või vähemalt germaani algkeelest? Otsingud ei kandnud siiski vilja. Germaani keeltes oleks algkeelest lähtunud mobiilse *s*-ita lekseemis pidanud toimuma muutus $p > f$ (Makajev 1970: 236). Kõnealune algvorm lähtub formandi *-*g*- vahendusel algindoeuroopa juurest **sp^hē* ~ **sp^hə*- (PED tähistuses *sp(h)ē*- ~ **sp(h)ə*-) tähenduses 'pikk, lame puutükk'; viimasest pärineb formandi *-*t*- abil ka sks *Spat* ja holl *spaath* 'pagu' (EWD: 860–861; Duden: 686–687; PED: 2878).¹⁰

Siinkohal võib tüpoloogiliselt lisada, et mõneti sarnastest konsonantidest koosneb indoeuroopa algkuju **bheg*- (~ **bheng*-) 'puruks lööma; katki murdma' (PED: 340). Kaudselt kõrvutatav on ka konsonandikoostise *pVk* ja tähenduse poolest lähedane, oletatavasti häälejäljenduslik üldslaavi sõnapesa **pōkati*, nt vn *nykamy* 'lõhkema; gaase väljutama, tšehhi *pukati* 'lõhkema; puhkema (pungade kohta)', poola *pękać* 'lõhenema, pragunema; lõhkema' jt (Vasmer 3: 403–404). See on tuletatud hoopis algindoeuroopa juurest **pank*- ~ **pang*- 'paisuma, punduma' (PED: 2276). Kirjeldatu osutab veenvalt erinevatele, kuid häälikuliselt sarnastele, samuti eriaegsetele arengutele.

Kokkuvõtteks

Kaugest esiajast pärinevad onomatopoeetilist päritolu tüved **pakka*- ja **paka*-, mille esialgne tähendus on väljendanud murdumist, lõhenemist vms ning nendega kaasnevaid helisid. Kunagi on sünkreetilise terviku tähendustega liitunud värvuse mõiste. Tüvest **pakka*- sufiksrite abil moodustatud tuletised on sm *pakkunen* 'kolmisruse', li *pakkuinen* 'kollane', vps *pakuine* 'kollane' ja ung *fakó* (< **pak*-) 'kollakashall; võik'. Neid sõnu ühendab mõiste *kollane*. Tüvi **paka*- on andnud läänemeresoome paakspuunimetused: ee *pagu* 'kivim' ja *paat(jas)* 'kahvatu- või hallikaskollane'.

Kagu-Soome kaljumaalingute jaoks kasutati muinasajal nn makropunaste toonide saamiseks peale ookri ka paakspuust valmistatud värvi. Kollane värvinimetus võib olla seotud kas puidu, põldpao või mõne muu muiste tarviliku värvilise kivi-

¹⁰ Näikse, et siia sõnaperre ei paigutata vanaingl *spærstān* 'kips; krohv' ja kask *spar*; viimasest on laenatud ingl *spar* 'kergesti lõhenev, läikiv mineraal' (vt CDE: 374 *sub* feldspar, 1040).

miga. Mõlemad, nii puu- kui ka kiviminimetus on tuletised, mille tekke eeldus on nende hea lõhestatus. Paraku pole *pagu* leviku kohta peale eesti keele mingeid andmeid. Väga tõenäoliselt on selle mõiste hääbumine johtunud materjali majandusliku, esteetilise ja/või religioosse tähtsuse minetamisest.

Üldises plaanis viitab uurimus häälikkoostise poolest sarnaste sõnade osaliselt paralleelsele semantilisele arengule. Soome-ugri keeltes on *pakka* ~ *paka* areng toimunud suunas 'murduma, lõhkema' → 'lõhenenud puu/puit või kivi/kivim' → 'lõhenev, habras värviline puu [= paakspuu]; kergesti lõhenev, rabe värviline kivi/kivim' [= *pagu*] → 'kollane'. Siinkohal pole selge, mis etapil on sünkretism ilmnenu; samuti tuleks silmas pidada põimumist mõne teise tüve tähendusega ja semantilisi nihkeid seoses erinevate osiste liitumisega. Need tõigad raskendavad asjaomaste lekseemide uurimist, võimaldades erinevaid, kuid mitte vastuolulisi seletuskatseid. Eri indoeuroopa keeltes on **sp^hē-* ~ **sp^hə-* areng toimunud järgmiselt: 'pikk, lame puutükk' → 'laast; hagu; peenike halg' → 'kuivanud puit/puu' → 'lõhenenud, pragunenud puit' → 'lõhenev, rabe kivim [= *pagu*]' ja 'lamedad, peenema osaga, enamasti varrega objektid [= aer, labidas, lusikas; kiil, abaluu jt]'. Tähendus '*pagu*' on teada vaid germaani keeltes, ent eluslooduse taksonoomia- ja värvimõisteteni pole areng kulgenud.

KEELE- JA MURRAKUNIMETUSTE LÜHENDID

asks = alamsaksa; **eesti**; **Helme**; **Hls** = Halliste; **hollandi**; **inglise**; **isuri**; **Jmd** = Järva-Madise; **Kanepi**; **kasks** = keskalamsaksa; **Khk** = Kihelkonna; **KJn** = Kolga-Jaani; **Kodavere**; **Koeru**; **kreeka**; **krj** = karjala; **Krl** = Karula; **ladina**; **livvi**; **It** = läti; **Iv** = liivi; **lüüdi**; **Muhu**; **Pilistvere**; **Plt** = Põltsamaa; **sks** = saksa; **sm** = soome; **Trm** = Torma; **Trv** = Tarvastu; **ungari**; **vdj** = vadja; **Viljandi**; **vn** = vene; **vps** = vepsa; **üsks** = ülemsaksa.

VEEBIVARAD

ERLA = Eesti regilaulude andmebaas. <https://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas/>

Fytonyymit. <https://fytonyymit.wordpress.com/blogs/page/9/>

Onomastika. Nimede panemine.

<https://www.ra.ee/apps/onomastika/index.php/et/nimepanek/nimepanekPlt>

Wikipedia. Den fria encyklopedin. <https://sv.wikipedia.org/wiki/Brakved>

KIRJANDUS

Abajev 1958 = Василий Иванович Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1, А–К. Москва–Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.

ALFE III = Atlas Linguarum Fennicarum. Itämerensuomalainen kielikartasto. Läänemeresoome keeleatlas. Ostseefinnischer Sprachatlas. Лингвистический атлас прибалтийско-финских языков. Peatoim Tuomo Tuomi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2010.

Ariste, Paul 1948. Vadja keele grammatika. (Nõukogude soome-ugri teadused 9.) Tartu: Teaduslik Kirjandus.

- AS** = Уорвик Брей, Дэвид Трамп, Археологический словарь. Перевод с английского. Москва: Прогресс, 1990.
- Biggam, Carole P. 2014.** Prehistoric colour semantics: A contradiction in terms. – *Colour Studies: A Broad Spectrum*. Toim Wendy Anderson, C. P. Biggam, Carole Hough, Christian Kay. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, lk 3–28. <https://doi.org/10.1075/z.191.01big>
- Bogár, Edit G. 2011.** Onomatopoeia and etymology. – *Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum, Piliscsaba, 9–14. VIII. 2010. Pars IV. Dissertationes sectionum: Linguistica*. Piliscsaba: Reguly Társaság, lk 35–39.
- CDE** = Chambers Dictionary of Etymology. Toim Robert K. Barnhart. [Edinburgh:] Chambers, [2008].
- Duden** = Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von Günther Drosdowski. Nach den Regeln der neuen deutschen Rechtschreibung überarbeiteter Nachdruck der 2. Auflage. (Duden Band 7.) Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich: Dudenverlag, [1997].
- EE VII** = Eesti Entsüklopeedia. Kd 7, nõuk–rah. Peatoim Ülo Kaevats, Toomas Varrak. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1994.
- EES** = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar, Eesti etümolooiasõnaraamat. Peatoim I. Metsmägi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.
- EEW VI** = Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch. Helsinki: Finnisch-ugrische Gesellschaft, 1982.
- EKA** = Külli Prillop, Karl Pajusalu, Eva Saar, Sven-Erik Soosaar, Tiit-Rein Viitso, Eesti keele ajalugu. (Eesti keele varamu 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020.
- EKM I** = Andrus Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Stockholm: Vaba Eesti, 1958.
- EKSS IV** = Eesti keele seletav sõnaraamat. 2., täiend ja parand tr. Toim Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.
- EMS IV** = Eesti murrete sõnaraamat. IV kd, 17. v. kõhvits–kähür. Toim Evi Juhkam, Mari Kendla, Piret Norvik, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2005.
- EMS VII** = Eesti murrete sõnaraamat. VII kd, 31. v. osatlema–pari. Toim Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Tiina Laansalu. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2020.
- Ernits, Enn 2017.** Sõna haaval. Emakeelest tehiskeelteni. (Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 75.) Tallinn: Emakeele Selts, lk 89–96.
- ESR II₈** = Этимологический словарь русского языка. Под руководством и редакцией Н. М. Шанского. Москва: Издательство Московского университета, 1986.
- ESS XIII** = Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд. *kroměžirь – *kyžiti. Под редакцией О. Н. Трубачева. Москва: Наука, 1987.
- EWD** = Friedrich Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 24. tr. Bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2002.
- Genaust, Helmut 1996.** Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen. 3. tr. Basel–Boston–Berlin: Birkhäuser.
- GEW II** = Hjalmar Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch. 3. tr. Heidelberg: Carl Winter; Universitätsverlag, 1991.
- Hajdú 1985** = Петер Хайду, Уральские языки и народы. Москва: Прогресс.

- Hakulinen, Lauri [1968].** Suomen kielen rakenne ja kehitys. 3. tr. (Otavan korkeakoulu-kirjasto.) Helsinki: Otava.
- Halinen, Petri 2016.** Kivikausi. – Georg Haggrén, P. Halinen, Mika Lavento, Sami Raninen, Anna Wessman, Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskialalle. [Helsinki:] Gaudeamus, lk 17–121.
- Hellquist, Elof 1922.** Svensk etymologisk ordbok. Lund: C. W. Gleerups.
- Häkkinen, Jaakko 2012.** Kalliomaalaajien kielestä: vastine Antti Lahelman artikkeliin Muinaistutkijassa 1/2012. – Muinaistutkija, nr 3, lk 36–42.
- Häkkinen, Jaakko 2014.** Kielet Suomessa kautta aikain. – Jaakko Häkkisen puolikuiva alkuperäsivusto. https://alkuperasivusto.fi/Kielet_Suomessa_kautta_aikain.pdf
- Häkkinen, Kaisa 2005.** Nykysuomen etymologinen sanakirja. 3. tr. Juva: WSOY.
- IKM = Itä-Kannaksen murreosanakirja.** Koost Adolf Neovius, Lauri Hakulinen, Veikko Ruoppila. Toim V. Ruoppila. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 392.) [Helsinki:] Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, [1984].
- Илитъ-Свитѣтъ 1967 = Владислав Маркович Илич-Свитыч, Материалы к сравнительному словарю ностратических языков (индоевропейский, алтайский, уральский, дравидский, картвельский, семитохамитский).** – Этимология 1965: материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам. Москва: Наука, lk 321–373.
- ILW II = Inarilappisches Wörterbuch (L–P).** Koost Erkki Itkonen, Raija Bartens, Lea Laitinen. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 202.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1987.
- IMS = Inkeröismurteiden sanakirja.** (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 18.) Toim Ruben Erik Nirvi. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1971.
- Jonuks, Tõnno 2022.** Eesti muinasusundid. [Tartu:] Postimehe Kirjastus.
- Junttila, Santeri 2019.** Lähtökielen sanansisäisten soinnittomien klusiilien edustus kantasuomen balttilaissanoinna 2. Edustus kohdekielen pitkän tavuaineksen jäljessä. – Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne, nr 97, lk 35–73. <https://doi.org/10.33340/susa.76433>
- Junttila, Santeri 2023.** Paaksmapuu. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuurin-gute keskuse aastaraamat, kd 21–22. Pühendusteos Karl Pajusalule 60. sünnipäevaks. Tartu: [Tartu Ülikooli Kirjastus], lk 244–248.
- Junttila, Santeri; Kallio, Petri 2021.** Eesti keel läks ajalukku. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 1110–1116.
- Kailamäki, Uine 2022.** Punamultaa vai paatsamankuorta? Värikallion ja Syrjäsalmen kalliomaalausten analyysituloksia. – Hiisi. Lehti muinaisuudesta kiinnostuneille, nr 1, lk 3–9.
- Kasik, Reet 2015.** Sõnamoodustus. (Eesti keele varamu 1.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kask, Arnold 1972.** Eesti keele ajalooline grammatika. Häälikulugu. 2. tr. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kehayov, Petar; Blokland, Rogier 2007.** Mittesufiksaalne deminutiivituletus eesti keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 52 (2006). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 87–124.
- Kendla, Mari; Viikberg, Jüri 2016.** Protoeurooplaste keelepärandid. – Emakeele Seltsi aastaraamat 61 (2015). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 135–154. <https://doi.org/10.3176/esa61.06>

- Kert 1971** = Георгий Мартынович Керт, Саамский язык (Кильдинский диалект). Фонетика, морфология, синтаксис. Ленинград: Наука.
- Kingisepp, Valve-Liivi; Ress, Kristel; Tafenau, Kai 2010.** Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kivinen, Ilona 2007.** Värinnimitysten synty suomalais-ugrilaisissa kielissä, lähtökohtana 'musta'. Pro-gradu-tyo. Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/19678>
- KLO** = Antti Halkka, Krister Karttunen, Ulla Kokko, Pertti Koskimies, Juhani Lokki, Petri Nummi, Seppo Parkkinen, Teuvo Suominen, Kalle Taipale, Kotimaan luonto-opas. Porvoo–Helsinki–Juva: Werner Söderström, [1994].
- Koivulehto, Jorma 1989.** Sananselityksiä. – Kieliposti, nr 1, lk 28–30.
- Koponen, Eino 1991.** Itämerensuomen marjannimistön kehityksen päälinjoja ja kantasuomen historiallista dialektologiaa. – Suomalais-Ugri-laisen Seuran aikakauskirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne, nr 83, lk 123–161.
- Korhonen, Mikko 1981.** Johdatus lapin kielen historiaan. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 370.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koski, Mauno 1983.** Värien nimitykset suomessa ja lähisukukielissä. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 391.) [Savonlinna:] Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laas, Eino 2019.** Dendrologia ja pargindus. Tartu: Atlex.
- Laas, Endel 1987.** Dendrologia. 2., ümbertöötatud tr. Tallinn: Valgus.
- LAV** = Лингвистический атлас вепсского языка (ЛАВЯ). Под общей редакцией Н. Г. Зайцевой. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2019.
- Lehtiranta, Juhani 1989.** Yhteissaamelainen sanasto. (Suomalais-Ugri-laisen Seuran toimituksia 200.) Helsinki: Suomalais-Ugri-lainen Seura.
- LES** = Richard Kleis, Ülo Torpats, Lalla Gross, Heinrich Freymann, Ladina-eesi sõnaraamat. 2., täiendatud ja parandatud väljaanne. Tallinn: Valgus, [2002].
- LMS** = Lyydiläismurteiden sanakirja. Koost Kai Donner, Jalo Kalima, Lauri Kettunen, Juho Kujola, Heikki Ojansuu, Elvi Pakarinen, Y. H. Toivonen, E. A. Tunkelo. Toim J. Kujola. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 9.) Helsinki: Suomalais-Ugri-lainen Seura, 1944.
- LRS** = Иосиф Хананович Дворецкий, Латинско-русский словарь. 2., переработанное и дополненное издание. Москва: Русский язык, 1976.
- Makajev 1970** = Энвер Ахмедович Макаев, Структура слова в индоевропейских и германских языках. Москва: Наука.
- MNT I** = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (A–Gy). 2. tr. Főszerkesztő Benkő Loránd. Budapest: Akadémiai kiadó, 1984.
- MNT III** = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (Ö–Zs). Főszerkesztő Benkő Loránd. Budapest: Akadémiai kiadó, 1976.
- OFJ 1974** = Основы финно-угорского языкознания (Вопросы происхождения и развития финно-угорских языков). Ответственный редактор Василий Ильич Лыткин. Москва: Наука.
- OFJ 1976** = Основы финно-угорского языкознания (марийский, пермские и угорские языки). Ответственный редактор Василий Ильич Лыткин. Москва: Наука.
- Oja, Vilja 2001.** Linguistic Studies of Estonian Colour Terminology. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 9.) Tartu: Tartu University Press.
- Oja, Vilja 2003.** Hobu oli *võik*, lehm oli *leet*. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 101–107.

- Oja, Vilja 2014.** Motivational analysis of some colour names. – *Colour Studies: A Broad Spectrum*. Toim Wendy Anderson, Carole P. Biggam, Carole Hough, Christian Kay. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, lk 93–108.
<https://doi.org/10.1075/z.191.06oja>
- Ojansuu, Heikki 1918.** Karjala-Aunuksen äännehistoria. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 162.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Parkkinen, Jukka; Wetterstrand, Tuija 2012.** Suomen kalliomaalaukset. Bongarin käsikirja. (Kirjokansi 4.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PED = Proto-Indo-European Etymological Dictionary. A Revised Edition of Julius Pokorny's Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch.** Revised and Published by the Dnghu Association. Indo-European Language Revival Association, 2007.
http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_400/N_337.pdf
- Posti, Lauri 1942.** Grundzüge der livischen Lautgeschichte. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 85.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Rapola, Martti 1966.** Suomen kielen äännehistorian luennot. Liitteenä Martti Rapolan kirjallinen tuotanto 1902–1966. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 283.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etimoloogiline teatmik. (Maarjamaa taskuraamat 17.) Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- Saarmann, E[ndel]; Veibri, U[do] 2006.** Puiduteadus. Tartu: Eesti Metsaselts.
- Seim, Rolf 1974.** Minerale. Entstehung, Vorkommen, Bestimmung, Verwertung. 2. tr. Leipzig: Neumann Verlag.
- SES = Elisabeth Kibbermann, Salme Kirotar, Paula Koppel, Saksa-eesti sõnaraamat. Deutsch-estnisches Wörterbuch.** Tallinn: Valgus, 1975.
- Soosaar, Sven-Erik 2021.** Võimalikke protoeuroopa substraadi jälgi eesti keele dendro-nüümides. – *Emakeele Seltsi aastaraamat 66 (2020)*. Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 295–309. <https://doi.org/10.3176/esa66.12>
- SRS II = Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Finskt-Svenskt Leksikon (N–Ö).** Toim Elias Lönnrot. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 50.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1880.
- SSA I–III = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja.** Peatoim Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992–2000.
- SSD = Сопоставительно-ономазиологический словарь диалектов карельского, вепсского, саамского языков. Под общей редакцией Юрия Сергеевича Елисеева и Нины Георгиевны Зайцевой.** Петрозаводск, 2007.
- SST II = Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков. Материалы к этимологическому словарю 2.** Составители В. А. Горцевская, В. Д. Колесникова, О. А. Константинова, К. А. Новикова, Т. И. Петрова, В. И. Цинциус, Т. Г. Бугаева. Ленинград: Наука, 1977.
- Sutrop, Urmas 1995.** Eesti keele põhivärvinimed. – *Keel ja Kirjandus*, nr 12, lk 797–808.
- Sutrop, Urmas 2000.** The basic colour terms of Estonian. – *Trames*, kd 4, nr 2, lk 143–168.
<https://doi.org/10.3176/tr.2000.2.03>

- Sutrop, Urmás 2002.** The Vocabulary of Sense Perception in Estonian: Structure and History. (Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia 8.) Frankfurt am Main: Peter Lang.
- SVD** = Николай Иванович Терешкин, Словарь восточно-хантыйских диалектов. Ленинград: Наука, 1981.
- SVJ** = Мария Ивановна Зайцева, Мария Ивановна Муллонен, Словарь вепсского языка. Ленинград: Наука, 1972.
- Šteingolde 2002** = Анжелика Штейнгольд, Об одной славяно-балтийской фитонимической параллели в этимологическом аспекте. – Keelekontaktidest keelevahetusest. From Language Contacts to Language Shifts. (Fenno-Ugristica 24.) Toim Piret Klesment. Tartu: Tartu Ülikool, lk 207–217.
- Tammeorg, Johannes; Kook, Oskar; Vilbaste, Gustav 1975.** Eesti NSV ravimtaimed. 4. tr. Tallinn: Valgus.
- Tunkelo, E[emil] A[ukusti] 1946.** Vepsän kielen äännehistoria. Proff. Lauri Kettusen, E. N. Setälän y.m. sekä itse keräämänsä aineiston nojalla. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 228.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Turunen, Aimo 1946.** Lyydiläismurteiden äännehistoria 1. Konsonantit. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 89.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- UES** = Ungari-eesti sõnaraamat. Magyar-észtszótár. Koost Anu Kippasto, Anu Nurk, Tõnu Seilenthal. Peatoim T. Seilenthal, A. Nurk. (Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia 6.) [Tallinn:] Eesti Keele Sihtasutus, 2010.
- UEW I** = Károly Rédei, Uralisches Etymologisches Wörterbuch 1: Uralische und finnisch-ugrische Schicht. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1988.
- Vaba, Lembit 1987.** [Mauno Koski, Värien nimitykset suomessa ja lähisukukielissä (1983).] – Советское финно-угроведение, nr 3, lk 219–226.
- Vaba, Lembit 1997.** Uurimusi läti-eesti keelesuhetest. Tallinn–Tampere: Eesti Keele Instituut; Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Vasmer 1–4** = Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка: в четырех томах. Издание 2-е, стереотипное. Москва: Прогресс, 1986–1987.
- VEG** = Vene-eesti geoloogia sõnastik. Koost Karl Orviku, Ernst Nurm, Dimitri Kaljo, Magnus Kindlam, Ralf Männil, Vaino Olli. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963.
- Viiding, Herbert 1984.** Eesti mineraalid ja kivimid. Tallinn: Valgus.
- Viies, Ants 1975.** Puud ja inimesed. Puude osast eesti rahvakultuuris. Tallinn: Valgus.
- Vilbaste, Gustav 1993.** Eesti taimenimetused. (Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 20 (67).) Tallinn: Emakeele Selts.
- VKS** = Vadja keele sõnaraamat. Vad'd'aa tšeelee sõna-tširja. Словарь водского языка. 2., täiendatud ja parandatud tr. Toim Silja Grünberg. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013.
- VL** = Eduard Vääri, Richard Kleis, Johannes Silvet, Võõrsõnade leksikon. 7., parand ja täiend tr. [Tallinn:] Valgus, [2006].
- VMS II** = Väike murdesõnastik. Toim Valdek Pall. Tallinn: Valgus, 1989.
- VRS** = Венгерско-русский словарь. Magyar-orosz szótár. Под общей редакцией Ласло Гальди. Москва–Будапешт: Русский язык; Издательство Академии наук Венгрии, 1974.

Wessén, Elias 1975. Våra ord: deras uttal och ursprung. Kortfattad etymologisk ordbok. 2. tr. [Naska:] Esselte Studium.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-deutsches Wörterbuch. 4., muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.

Enn Ernits (sünd 1945), PhD ja DVM, Eesti Maaülikooli emeriitdotsent (Friedrich Reinhold Kreutzwaldi 1a, 51014 Tartu), enn.ernits@emu.ee

From feldspar to alder buckthorn and the colour yellow

Keywords: names of colours, trees and rocks, etymologies, Finno-Ugric languages, Indo-European languages, comparative linguistics

The onomatopoeically derived stems **pakka-* and **paka-* trace back to ancient times, originally signifying actions like breaking and splitting along with the associated sounds. Over time, the concept of colour became syncretically intertwined with these meanings. Derivatives formed by adding suffixes to the root **pakka-* include the Finnish *pakkunen* ‘three-lobe beggarticks (*Bidens tripartitus*)’, the Olonetsian *pakuinen* ‘yellow’, the Vepsian *pakuine* ‘yellow’, and the Hungarian *fakó* (< **pak-*) ‘greyish; faded; cream-coloured (about a horse)’. These terms share the common thread of ‘yellow’. The stem **paka-* contributed to the Finnic names for alder buckthorn (*Frangula alnus* or *Rhamnus frangula*), such as the Estonian *paakspuu*, the Finnish *paatsama*, the Vepsian *pagač*, and others, along with the Estonian *pagu* ‘feldspar’ and *paat(jas)* ‘pale or greyish yellow’.

In ancient times, the rock paintings of South-Eastern Finland used paint made from buckthorn, in addition to ochre, to achieve the so-called macro-red tones. The association of the colour yellow with wood, feldspar, or another significant coloured rock in the prehistorical times is plausible. Both the wood and the stone derive their names from their good splitting properties. Unfortunately, there is no information about the term’s prevalence outside the Estonian language. The disappearance of this term is likely linked to the diminishing significance of the material in economic, aesthetic and/or religious contexts.

In general, the study suggests a partially parallel semantic development of similar words in sound composition. In Finno-Ugric languages, the evolution of **pakka* ~ **paka* progressed from ‘break, burst’ → ‘split tree/wood or stone/rock’ → ‘split, brittle coloured wood or easily split [= ‘alder buckthorn’], brittle coloured stone/rock [= feldspar]’ → ‘yellow’. The point at which syncretism appeared remains unclear, considering the intertwining with the meaning of another stem, as well as semantic shifts due to diverse component associations. In various Indo-European languages, **sphē-* ~ **sphā-* has developed as follows: ‘long, flat piece of wood’ → ‘chip; brushwood; thin log’ → ‘dried wood’ → ‘split, cracked wood’ → ‘split, brittle rock [= feld-

spar]' and 'flat objects with a thinner part, mostly with a handle [= oar, spade, spoon; wedge, shoulder blade, etc.]. The meaning 'feldspar' is exclusive to Germanic languages, with no progression to the taxonomic and colour concepts of wildlife.

■ **Enn Ernits** (b. 1945), PhD ja DVM, Associate Professor Emeritus of Estonian University of Life Sciences (Friedrich Reinhold Kreutzwaldi 1a, 51014 Tartu), enn.ernits@emu.ee